

חקר גנזי צפונות

שיחת חג מרתקת ומאלפת, סוערת ורוויה, עם
הגאון רבי יצחק ישעיה וייס שליט"א
ראש בית ההוראה 'נוה-אחיעזר' בני ברק,
עורך ומהדיר ספרים רבים ביניהם כתב העת המפורסם 'צפונות',
המגולל את סיפורם של עשרות כתבי ידות וספרים עתיקים,
מגלה תגליות מרעישות, מסקל שיבושים מקובלים
וחושף זיופים מתוחכמים. בתוך הדברים יסופר סיפורם של:
'גליון הש"ס' שנמכר בדולר; חור-עש שהוביל אל בית הכלא;
גאון שהומר בחכם; החוזה שהפך לפרנס;
כתב-יד 'העיטור' שהיה לכריכה; חתימה שהושלמה מחברתה;
והאב"ד שהוחלף בשמש ■ אלו לצד מושגים מעולם
הכתבי-ידות: דפוס-עריכה; סימני-מים; חורי-עש ו'מבחן-איצקוביץ'

ישראל אלטר גרובייס

groveis@kavnaki.net

הגאון רבי יצחק ישעיה וייס שליט"א

משבאו הכרכים לשולחנו, החלה בדיקה מחודשת שכללה התבוננות בסגנון החידושים וההגהות, והשוואת כתב היד לכתב מוסמך של רע"א. אגב הבדיקה המדוקדקת, הבחין הרב בהדבקת הכורך והכיר בה כי חדשה היא ביחס לשנות ההדפסה, וככל הנראה הודבקה במשך השנים על ידי כורך שחפץ לחזק את כריכות הספר. בחדרת קודש נקלפה פיסת הדבק, ומה שהתגלה תחתיה אישר כי כדאי היה להיטלטל מעבר לים עד לשולחן עבודתו.

תחת ההדבקה נמצאה חתימה מלאה: ”הק' עקיבא במוהר"ר משה גינז מא"ש”, עדות חיה בכתב יד קדשו של הגאון הקדוש. מעל לחתימה, מתנוסס באותיות שחורות מודפסות שם נוסף: ”ר' איציק בר אליהו קרטישין”. העומדים סביב, ששמו של ר' איציק לא גילה להם דבר, התקשו להבין את הרב־הבודק שזינק כנשוך נחש. שמו של רבי איציק, השלים את התמונה ולימד על הכל. למתפלאים הוסבר, כי רבי איציק הוא־הוא רבי איציק מרגליות חותנו של הגרע"א (בזיווגו הראשון). מסתבר אפוא, כי את אותם כרכים קיבל רע"א מחותנו הראשון, בהם הגה בשנים הראשונות שלאחר נישואיו, ועלי גליונם חרט את הערותיו למשמרת.

ביד רועדת, הצביע הרב על כתמי חלב שדבקו בכמה וכמה מדפי הש"ס. כתמים אלו, יסביר למעוניינים, המה עדות אילמת להתמדתו של רע"א שלילה ויום לא פסק פומיה מגירסא. בעומדו לפני ה' בלילות הארוכים, היה רע"א לומד לאור הנר, שטיפות חלב זלגו ממנו אל הגמרא ועד עתה מעטרים הם את דפיה.

בהתרגשות רבת, העלה הגרי"י את מסקנת הדברים באריכות רבה בכתב האישור, השוזר מקצועיות עם גאונות וחרifות, לצד פרטים מדרך לימודו. נעתיק מעט מעיקרו של כתב האישור הנרגש: ”מסכתות שבת [דפוס זולצבאך תקט"ז], זבחים, מנחות, חולין, בכורות, ערכין, כריתות, תמורה, מעילה קינין תמיד ומידות [דפוס פרנקפורט דמיין תס"ח-ת"פ] שלמד בהם הגה"ק רבי עקיבא איגר זצוק"ל בתקופת רבנותו במארקיש פרידלאנד [לפחות]. ורשם עליהם בכתב יד קדשו את ציוניו המפורסמים.

ד"פי הגמרות הקדושים שליוו את הגאון הקדוש בלימודיו, שהם המעידים על התמדתו ויגיעתו העצומה [כמאמר חז"ל תענית יא, א], כתמי חלב מפורזים בין הדפים במקומות שונים, ויתכן שהם שרידים מהנרות

לא רבים מהעוברים והשבים שחלפו באותם ימים אחורי אחד מבתי הכנסיות הוותיקים בניו־יורק, טרחו להרים מבט אל התכולה שניצבה למכירה על השולחנות הרעועים. מעשים שבכל יום שגבאי בית הכנסת, מוצאים לנכון לחדש את ספרי־אוצר־הספרים, להוציא ישן וקרוע מפני חדש מהודר ומאיר עיניים. כמנהג הגבאים מקדמת דנא, בטרם שמושלכים הספרים לקבורה בגניזה, מוצעים הם למכירה באפס מחיר, כאשר גבוה רצונם של המוכרים להיפטר מרצון הלוקחים למצוא.

גם באותו בית־כנסת אמריקאי דנן, נמצא לו גבאי חרוץ ומסור שגמר אומר להחליף את הספרים העתיקים והמתפוררים, להמירם במהדורות חדשות ומאירות עיניים. אמר ועשה. אל הרחבה הסמוכה לבית הכנסת גרר כמה שולחנות שמצבם לא היה שפיר ממצב הספרים שהונחו עליהם בזריקה. בכתב יד־לטיני נרשם הפתק שהכריז על ה־sale (=מכירת החיסול) ועל העובדה שמחירו של כל ספר מהספרים הניצבים לא עולה על דולר אחד בודד, שאותו יש להניח בקופה־החלודה שנקשרה אל השולחן. כך החלה המכירה, שעיקר מטרתה להגיע לסיומה.

סביר להניח, שאם היה אותו גבאי נמרץ מודע לתוכנם של הספרים, לא היתה תחושת שביעות רצון ממלאת את ליבו, באותה שעה גורלית, שבה רכש אברך משי אחד כמה כרכים של הש"ס העתיק ששכבו בסתמיות זה על גב זה. עוד הנחה ניתן להוסיף, כי אלמלי היה האברך הלקוח מודע לאוצר שנפל בחלקו, לא היה מתחבט בשעה שהניח את הדולרים הבודדים בקופת הצדקה כדי למנוע מספר הראוי בדוחק ללימוד להגיע לגניזה, אדרבה, היה מזדרז לקנות את כל חלקי הש"ס ולא מסתפק באותם כרכים בודדים.

רק לאחר כמה שעות, נודע הדבר. הלוקח שבא אל ביתו, החל בוחן את טיב סחורתו. אגב הדפדופים, נוכח לראות כי אחד היהודים שלמד בגמרות, הוסיף על שולי גליונותיהם ההערות והארות קצרות. עלעול נוסף, הראה כי במקומות שבהן נקרע הדף או נטשטש הכתב, הוסיף היהודי ותיקן את הדברים.

נדרשו כמה ימים נוספים, שבהם הובאו הכרכים בפני אנשי־ספר מובהקים, מפענחי כתבים וותיקים, שהגו בתוכן ההערות, השוו את כתב היד לכתבי ידות אחרים, ורק אז עלתה בידם מסקנה מרגשת ומרחיקת־לכת: ה"יהודי" כותב ההערות הינו לא אחר מרבן של ישראל הגאון רבי עקיבא אייגר זצוק"ל, שהערות מ'גליון־הש"ס' שלו מעטרות את דפי ש"ס־ילנא המצויים כיום בבתי כל ישראל.

מאותה זכיה נדירה שנרכשה בדולרים בודדים, התעשר ארון הספרים היהודי, בספר חדש ומיוחד ששמו נאה לו 'גליון הש"ס החדש' ותוכנו הערות ותיקונים רבים שהועתקו מגליונות הש"ס הנמצא, ומעולם לא נדפסו, או שנדפסו בשינויי לשון. זכה האברך המאושר, שנתגלגלה הזכות על ידי דולרו הבודד להוציא לאור תעלומה, לזכות בה את ישראל ולהרבות תורה והבנה.

ועדיין אין זה סוף הסיפור...

לאחר הדפסת הערות הגליון, חפצים היו העוסקים בדבר לתת תוקף לאותו כתב יד, להוכיח למעלה מכל ספק כי הגרע"א הוא־הוא כותב הדברים, הוא ולא אחר בן זמנו. ביקשו לקבל הסכמה מוכחת, של 'גברא רבא' שיעיד על אמיתת הדבר. שיגרו אפוא את הספרים מהתם להכא לארץ הקודש והביאום אל שולחנו של הגאון הנודע רבי **יצחק ישעיה וייס** שליט"א ראש בית ההוראה 'נוה אחיעזר', שזכה במרוצת השנים לחשוף צפונות וגנוזות מכתבי ידם של גדולי ישראל גאוני הדורות ולהדפיסם ברוב פאר והדר. רוב הנסיון בתחום, עשה את הגרי"י לאחד מגדולי המומחים בפענוח כתיב־ידות ובהכרת צורתם. וכאן בעצם, מתחיל הסיפור מבחינתנו...

השנים הרבות שחלפו מאותו מעשה, לא מכהים את התרגשותו של הגרי"י בשעה שהוא מגולל את השתלשלות הדברים באוזנינו הכרויות: ”מי היה מאמין” — יאמר בהתרגשות — ”שבראש חוצות, השתפכו דפי הקודש מכתבו של הגרע"א ונמכרו באפס מחיר”. להדביקנו בהתרגשות, הוא מוסיף: ”הגע בעצמך, אלמלי אותו אברך שניאות לשלם, מי היה מונע את הכרכים להיגנו לעולם. ומי יודע כמה אוצרות אלו וכאלו, טבועים וגנוזים כבוז. מאת ה' היתה זאת להותיר את הכתבים לפליטה טובה להחיות בהם צמאי מדע”.

”חשפתי לאחרונה תופעה

חדשה(?!) **שלא היתה ידועה לי,**

שהיא חידוש צחופתם ועזותם

של זייפנים חלו, והיא שעוררתני

לפרסום מאמרי זה: הזייפנים

לקחו כרך כתב יד של גאון שאינו

מפורסם כ"כ, וממילא שווי

כתבי ידו אינו גבוה. מחקו את

שמו מהספר וזירפו לו חתימה

מזויפת של אחד מגדולי הדור

ההוא, שלתורתו יש קופצים.

[עזות ושפלות היא זו, לגזול

צידועין דצרי תורה ממחזרם,

ולעהמידם על שם אחר מקדושי

עליון, אשר לא עמל צהם ולא

חידשם, למען צאע צאע כסף]

תמונה מס' 1: חתימת החותן והחתן שנחשפו מתחת להדפסת השם ר' איציק ב"ר אליהו קרטישין, ניתן להבחין בשיירי חתימתו יד קודשו של הגרע"א

ספר שני של חזקוני, שכתב את ספרו בשנת 1770

ספר שני של חזקוני, שכתב את ספרו בשנת 1770

"פעמים רבות שלאחר פטירתם של אותם אנשי־ספר־שירי־פליטה, לא הבינו

הזנים והיורשים את ערכם הסגולי (ואף הממוני...) של אותם ספרים ישנים.

ההרצה מן המקרים, כבר ניתן היה להשיג את אותו ספר צמהדורות משוּצמות

יותר וצמנצ טוב יותר, ולא היה מי שמלא ענין צמהדורה הישנה שצורת־

האותיות. צרוב רלון לעשות ניחא לנשמת הלומד, היו מנדצים את עזונו לצמי

נכסיות וללאורי ספרים. כך עשו את דרכם ספרים וגנוזים חסוצים ל'מקומות

שאין מכירים אותם' וכך פרת שוק העתיקות והגנוזים הנמלאים בהיסת

הדעת..."

ספר שני של חזקוני, שכתב את ספרו בשנת 1770

שהאיר לרבינו בלילות עיון ארוכים. ומה שמדהים במיוחד, במסכת חולין בעשרות מקומות בהם נקרעו הדפים מרוב לימוד ומשמוש ידים, הודבקו הקרעים, וכנראה רבינו בעצמו טרח ורשם בכת"ק את מאות המילים החסרות על הטלאים באותיות נאות [כתב היד דומה מאוד לכת"ק היוצא ממקום אחר], לקיים מצות זה אִלִּי ואנוהו, ללמוד בספר גוגה ושלם.

"מלבד העובדה שחלק מההגהות נדפסו על ידי רבינו הגרעק"א זצ"ל בחייו, וצורת כתב ידו מוכרת וידועה, שרדה גם חתימת יד קדשו של רבינו על אחת הגמרות, מסכת זבחים, וכמו כן בכמה גמרות יש כיתובים של בנו הגדול רבי אברהם ושל תלמידיו המעידים על היותם של רבינו הגה"ק רע"א. ועל כמה מהן מצויה חותמתו של רבינו הגרעק"א, כדלהלן..."

בהמשך הכתב, מפרט הגרי"י באריכות את הממצאים שהביאוהו למסקנתו הברורה. בתמצות נסקרים כל הסימנים והחתומות המעידים על בעלותו, כמו על בעלות חמי רבי איציק ועל נהגו המפורסם של רע"א לרשום הערות בגליון הש"ס. בשולי הדברים, מובאת השוואה מעניינת לסיפור שמקובל על דרכו של רע"א להגיה את ספרי הלימוד:

"דפי מסכת זבחים המתוקנים בכתב נאה, כדי שתלמד תורה מפוארת בספר נאה ומתוקן, מחזקים את הסיפור הידוע אצל נכדי רבינו הגרעק"א, בדבר זהירותו המרובה של רבינו הגרעק"א על שלימות הספרים. וטרחתו המפליאה בהיותו על אם הדרך להשלים בכתב יד קדשו את ספר הרשב"א שהיה באכסניה שאליה הזדמן, לאחר שמצא שחסר בו דף שלם. סיפור מפלאי זה, הוא הסיפור היחיד שבחר בו הגאון רבי יוסף נפתלי שטרן זצ"ל, כדי לצרפו לשולי הספדו של הגה"ק החתם סופר זצ"ל על חותנו רבינו הגרעק"א זצ"ל (ישער יוסף' על דרשות החת"ס דף שצ, ג), מפני שיש בו כדי להעיד במקצת על מדרגות קדושת רבינו, וטרחתו בכתיבתו לרוב אהבת את התורה וחיתב ספריו שלו..."

מפענח 'צפונות'

בפני הידענים ואנשי הספר, אין צורך להציג את הגאון רבי יצחק ישעיה וייס שליט"א, מי שמכהן כראש בית ההוראה נוה־אחיעזר. מעשיו ופרסומיו נודעו בשערים. שם־עולם ניתן למאמריו ולתגליותיו, שזכה לדובב שפתותיהם של גאוני וצדיקי הדורות, כאשר במשך השנים חשף כתבים רבים מדבריהם, פענחם והביאם לבית הדפוס.

הידענים וחובבי הפיקנטריה, כאשר אך נתקלים בשם 'הרב יצחק ישעיה וייס', מתקשים לכלוא את סקרנותם. במרוצה ידפדפו בדילוג ויגמעו בשקיקה את החידושים והתגליות שמגלמים את מאמריו. בהיקש אחד, יעלה לפניהם זכרונם של קבצים התורניים הנפלאים ששמום 'צפונות', המעיד על תוכנם המיוחד, שבהם נחשפו צפונות וגנוזים שהתגלו על ידי העורכים הגרי"י וייס וידידו הרב זושא קינסטליכער שליט"א ונערכו לדפוס ברוב פאר והדר. אותם קבצים היו לשם דבר בעולם התורה, ויש שאמרו שעדיין לא נמצא קובץ שישתווה ברמתו הגבוהה לזו שהיתה ב'צפונות'.

כאשר אנו מנסים להתחקות אחר שורשיה של אותה חיבה לספרים ולכתבי ידות, נאמר לנו כי החיבה והעסק בתחום משנות הילדות המוקדמות(!), בירושה באו, מכח האב הגה"צ גאב"ד 'נוה אחיעזר' שליט"א, שהיה בזמנו מבקר ספרותי מפורסם, שסקירותיו בעיתונות החרדית על ספרים שיצאו לאור זכו לתשבחות מפי גדולי ישראל, שביבחו את חוש הביקורת הנדיר וידיעותיו האנציקלופד־יות. בנוסף למספר כרכי כתבי יד שזכה להציל בתקופת השואה והיו מונחים בביתו, וגירו את סקרנות בנו הקטן שניסה כוחו בפענוחם וקריאתם.

שנצא, תתמשך מלאכת הפענוח, עדי יבוררו הדברים כשמלה בעזר הצור.

בתוך כדי דיבור עולה על השולחן הספר העתיק 'טיב־גיטין', הוא חיבורו של הגאון מלבוב רבי אפרים זלמן מרגליות זצ"ל (שנודע בחיבוריו הרבים, בהם 'מטה אפרים', 'שערי אפרים' ועוד). בעותק זה הניצב תה בפנינו, טרח מאן דהו לתקן מאות(!) שגיאות כתיב ושיבושי הכנה. השוואה בין כתב התיקונים, גילתה כי גם כאן כותב ההגהות, הוא בלא ספק המחבר בעצמו רבי אפרים זלמן מרגליות, שתיקן את הספר משגיאות הדפוס ומכרו לפלוני־בעל־הספר. ממצא מעניין לא פחות, מצוי בדף הכריכה, שם טרח אחד הלומדים לציין רשימה בינונית של פרטי יוחסין שעלה בידו להוציא מתוך הנאמר בספר עצמו. אלא שזהות הכותב שבהכרח למד את הספר כולו וידעו על בוריו, עדיין לא הובררה (אם כי ניתן לומר בוודאות כי אין זה כתבו של המחבר רא"ז מרגליות).

סמ"ג (ספר מצוות גדול) עתיק מהדפוסים הראשונים, מונח גם הוא לעיון. גם שוליו מלאו הערות. אף כי עדיין לא נודעה זהותם, כבר מבוררת תקופת המחבר על פי הספרים שהזכיר בהגהותיו. באחד הדפים, ניכר כי הודבקו כמה שורות בהדבקה מאוחרת. ההשערה נותנת, כי צופים אנו עתה בתעלול מרושע של הצנוורה שבהוראתה נמחקו השורות. השורות המודבקות הודפסו במחתרת מחוץ לכתלי בית הדפוס, והושתלו בספר כשכבר לא שלטה בו עינא בישא.

בטרם שיח, פותח הגרי"י ומסבר את אוזנינו, בידיעות מוקדמות נחוצות לבאים בסוד חקר ספרים קדמונים:

"תחילה וראש, יש לדעת: בימים ההם, היו הספרים מצויים בעיקר בבתיהם של תלמידי חכמים. כך שכאשר רואים ספר עתיק, חזקה עליו שעלה על שולחנם של לומדים מופלגים שהגו בו בשקידה. בעלי־עגלות וחנוונים פשוטים, לא היו מרשים לעצמם את המותרות שבקניית ספרים. הספרים הקנויים, היו מחליפים ידיים רבות. משום שהעניות הנוראה שהיתה באותם ימים, הכריחה את הלומדים למכור את הספר שכבר למדו ולקנות תמורתו ספר אחר. שלא כבזמנינו שכמעט לא נשמע על מכירת ספר פרטי, הרי שבזמנים ההם היה הדבר נפוץ מאוד. כאשר ניגשים אנו לספר עתיק מאותם שנים, ניתן להניח בבירור כי, לכל הפחות בתקופה מסוימת, היה שייך לגדול בתורה שהגה בו בחיבה. ההנחה האחרונה מתבססת הרבה יותר, כאשר על הגליון נרשמו הארות והערות. כל שיש לנו לפענח זה את זהות אותו גדול.

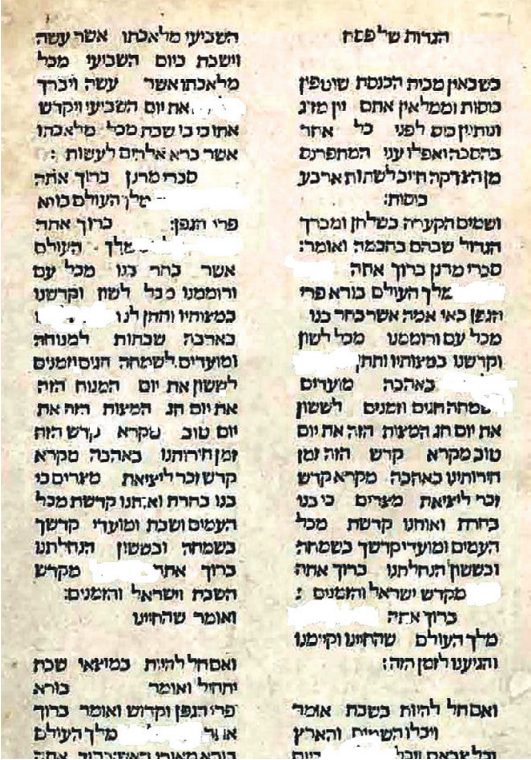
"לשם דוגמא, לא מכבר ראיתי באוספו של אחד מידידי, ספר שולחן־ערוך עתיק שנדפס בוונציה בשנת שני"ד (על ידי דואן דיגארה) שבו כלולים חלקי 'אבן העזר' ו'חושן משפט' בכרך אחד קטן. בחלק החור"מ אובחנו הערות רבות, ואף גם בחלק אהע"ז נמצאו כמה הגהות בודדות. בסופו של הספר, נמצאו שלושה דפים כתובים בכתב יד המוכיח כי הוא נכתב בשנות ה'ש' לערך — בזמן שעדיין נדפס השולחן ערוך בלא נושאי־כליו הידועים. באותם שלושה דפים, ערך בעל ההגהות סיכום מקוצר על דיני 'מגו' שבחושן משפט, דבר דבור על אופניו. מסגנון הכתב הכרתי שאין הוא הכתב של בעלי הספר החתומים בשער. החילותי אפוא לתור אחר זהות של הגאון כותב ההגהות והסיכומים". (ציצין, כי באותם ימים עדיין לא נדפס אף לא אחד מנושאי הכלים של השו"ע ויש בסיכום כמו בהגהות חידוש גאוני).

עתה מצעידנו הגרי"י בקלילות במסלול מחקרו שהביאו למסקנה מדויקת (בשל מורכבות הדברים, נביאם בראשי פרקים, המעוניין להרחיב בפרטי־הפרטים יוכל לעיין במאמרו של הר"י שפורסם בקובץ התורני 'ישורון' (כב): "לאחר עמל רב, הבחנו בס"ד כי בראש דבריו כתב הגאון המגיה שורת הקדמה שראשי תיבותיה עולים 'אברהם'. פרט זה, קידם אותנו אל התגלית, כי מעתה יודעים אנו ששמו אברהם, אלא שעדיין חסרים אנו, כי הלוא 'כמה אברהם איכא בשוקא'.

"ואולם, לאחר שעפנחנו את ההגהות, נמצא לנו רמז נוסף בסוף חלק אבן העזר, כתב הגאון האלמוני בכתב ידו, כי אחד מגדולי ישראל "הגאון המופלג אב"ד דקק"ק (=קהילה קדושה קראקא)" ששמו "מורה"ר **וייבש**", השיב תשובה הלכתית על שאלה ששאל "**אחי הגדול** מוהר"ר **מנחם מאנש** י"ץ מקהילה קדושה **שידלוב**". — הערה זו הדליקה את האור. על אתר הסקנו כי הדברים מכוונים לג"ר משולם פייבוש מקראקא. על סמך תשובה אחרת שנמצאה בספר אחר, נודענו כי התשובה נשלחה אל הג"ר מנחם מאניש חיות (שעל מצבתו נחרט התואר המופלג: 'רוח אפינו משיח ה'), ואם כנים דברינו, יודעים אנו בבירור כי האח המגיה, הוא לא אחר מהגאון הנודע רבי אברהם חיות מקראקא מחבר הספר 'הולך תמים'."

מהדוגמא המורכבת שב הרב לספר על מאורע מרגש שלו היה עד בתקופה האחרונה: "על דלתי התדפק יהודי נכבד וספר עתיק בידו. הספר הינו מהדורה עתיקה של מדרש־רבה בראשית עם פירוש רש"י ופירוש 'אור השכל' מרבי אברהם ב"ר גדליה בן אשר זצ"ל. הספר נדפס בדפוס גריפו שבונציה בשנת שכ"ז.

"השנים הרבות לצד הגלגולים הרבים שעברו על הספר, הותירו את רישומם על מצבו החיצוני שהיה גרוע למדי.

צילום מעמוד ראשון של ההגדה הראשונה שנדפסה מאז ומעולם

שעה ארוכה, מרתקת וסוערת, גדושה בידע ומהנה בחכמה שנונה, עשינו בחדר עבודתו. סיפורים ואנקדוטות מרתקות שהצטברו על שולחנו, קלחו מפיו בנרגשות. סיפורם של כתבי רבותינו הראשונים שנחשפו באקראי, כמו סודם של גילויים מרעישים בתחום ועליהם חשיפת־זיופים מתוחכמים, נפרשו בפנינו בפרוטרוט.

ידע ובקיאות בספרי הלכה וסכרא; טבעית־עין חדה; כמו חוש־ביקורת מפותח וגאמן, שהתאגדו על שולחן עבודתו של הרב, הוציאו מוניטין לקביעותיו ולפסיקותיו. הגיעו הדברים לכדי כך שרבים מהעוסקים בתחום עמלים להשיג את חתימתו של הגרי"י המאשרת כי כתב היד שברשותם אכן הוא כתב היד של גדול זה או של אדמו"ר קדום מעייה פלונית. סגולותיו הנדירות המלוות בסיעתא מן שמאי, הפכוהו לליאתם של זייפני הכתבים, שחוששים פן יחשוף את תרמיתם ויוקיעם לעין כל. בהמשכה של שיחה עתידים אנו לשמוע ולראות דוגמאות מרתקות על כתבים מזויפים שהתגלו בביתו ומנעו מישרים ליפול ברשתם.

תעלומה וקורא-לה

שפר חלקנו ובעת בראנו נמצאו על השולחן מספר פריטים מקוריים שהובאו לבירור ועדיין לא נפסק דינם. אלו יישמשו המחשה חיה וייטבו להסביר את עבודת הנמלים הנדרשת בכדי לעמוד על טיב הסחורה מבואה עלומה וחסרת־פשר, ועד כתיבת ההסכמה המאשרת והמפורטת.

על השולחן ניצבת גמרא עתיקה, שאת שוליה מעטרים הערות כתובות, הגהות־לא־נודע־למי. הגמרא נפתחת, בתי־העינים מתרומת אל המצח, גביני העינים מצומצמות, והכתב מתחיל להתפענח. ממצא־יחיד שנמצא — לעת עתה — באחת ההגהות, הן התיבות: "שמעתי ממורי ... כאשר שמו של אותו מורה מפורט בראשי תיבות. לאחר

מצבו של דף-השער לא שפר יותר, הוא היה נגוס בצדדיו. קונה הספר הצביע על שיירי-חתימה שנותרו חרוטים בדף השער, אלא שהעיקר היה חסר מן הספר. בחתימה נותרו קטעי המילים: **"מאת ה' היתה ז"ל... הורווייץ"**.

"רב היה צערו של איש שיחי, על שמו הפרטי של החותם שנקרע וחסר, והותיר את שאלת בעלות הספר בצריך עיון. השם 'הורוויץ' לא היה בו בכדי להועיל, שהרי כמה וכמה לומדים מבית הורוויץ עמדו בישראל, ואין בכך לפתור את תעלומתו".

בתוך כדי דיבור, מוצג בפנינו צילום חד של דף השער האמור, שבו ניתן לראות את החתימה החסרה. לאחר שהתרשמנו כי לא נבקל ניתן לפתור את התעלומה, סיפור המעשה נמשך: "כאשר ראיתי את החתימה, גידה הדבר את זכרוני. הכתב היה מוכר וגם הנוסח 'מאת ה' היתה לי' לא היה זר. יגעתי ומצאתי...". בטרם נבין כיצד נמצאה המציאה, מוצג לעינינו המשתאות צילום נוסף מדף השער של הספר 'כפתור ופרח'. באותו צילום ניתן להבחין בכיתוב-בעלים הנראה בדיוק כאותו כיתוב חסר שבצילום הקודם, אלא שכאן ניתן לקרוא בבירור את שם הבעלים. "כל-כך זהות החתימות, עד שניתן לסבור שכביכול צולמו זה מזה", יאמר בהתפעלות בלתי עצורה: "איש שיחי התקשה להכיל את ההתרגשות, בעת שהצגתי לפניו את חלק הפאזל החסר, המשלים את שמו הפרטי של בעל הספר".

כאותו בר-שיח, אף בנו אווזת התרגשות מצמררת כאשר אנו מצליחים לפענח את השם הפרטי הכל כך ידוע בישראל: **'ישעי' ה"וי**. למי שעדיין לא הבין, השוואת הכתב מגלה כי אותו ספר היה שייך לאחד מגדולי הדור, הגה"ק רבי ישעי' הלוי הורביץ בעל השל"ה זי"ע. [מדהים להיווכח כי על עוד כמה ספרים שהיו ברשותו כתב השל"ה את אותו נוסח באותה צורה בדיוק: **"מאת ה' היתה ז"ל. נא' ישעי' ה"וי הורווייץ"**]. (להתרשמות מצורך בזה צילום שתי החתימות השוות זה לזה בדיוק מופלא).

כפי שניווכח לכל-אורך-הדיבור, כדינם של מציאות טובות וחשובות, שנגזרו להימצא דווקא ברגעים של היסוד הדעת ובמקומות שלא עלו על דעת המחפשים, כך ועוד יותר מכך דינם של גנוזות וצפונות עתיקות. בין הרהרי גניזות, בין בלאי-דפי-שמות', בתוך ספרים-מושלכים-בבז. גם את נבכי סוגיה זו יאירו הדיבורים ויחכימו: "לצד ההשמדה והרציחות שהמיטו הצוררים הנאצים ימ"ש מקיזי כל חלב ודם בני ישראל באירופה יקום ה' את דמם, נשפך גם חרון אף על עצים ואבנים, על הרכוש ועל גווילים יקרים שנשדדו ונשרפו יחד עם בעליהם וכותביהם. מחמדיה וגנויה של קהילת אירופה במשך כאלף שנים, היו לחומר-בעירה ולנייר עטיפה נגיש וחינמי. כך הומט האסון על ספריות שלמות, כמו על ספרים פרטיים ועל גנזי יירושת שעברו מאב לבן משך דורות, ועתה מתגוללים היו בראש כל חצוצת ומעטרים אשפתות.

"גם לאחר שהשיב המשחית את חרבו לנדנה ונסתיימה ההשמדה, עדיין היו בלאי ספרים וקרעי כתבים מתגוללים לעין כל, בבזיון מחפיר. מעטים מבין אנשי שארית הפליטה, נתנו את הדעת באותם ימים לשאלות של רכוש וכתבים. שאלת החיים היתה חשובה יותר, והעדר פתורנה הציץ והטריד הרבה יותר מאשר אותם קרעים בלים. נטרדו האנשים באותה שאלה והניחו לאחרים לעסוק באיסוף הכתבים ובגניזתם.

"רק מעט מביני המדע וחובבי הספרים, חרדו לגורל כתבי הקודש. אלו, ביקשו באותם ימי העדר, ספר-קודש להגות בו ולהשכיח באמצעותו את צרות החיים מליבם. ברוב עמל וטורח תרו אחר שיירי ספרים שנשתיירו בעליות וגגין, וכשמצאו נטלו עמם והחלו להרוות את צמאון נפשם לאחר שנות עזיבת-תורה-מאונס. הספרים היו בני לווייתם בכל גלגוליהם, במחנות העקורים; בספינות המעפילים; במחנות המהגרים בקפריסין ובכל מקום שגלו עד בואם אל ארץ נושבת.

"איכרא, שבעלי הספרים, ברוב להיטותם ללמוד וללמד, הגו בתוכן הספרים, וכמעט שלא נתנו את הדעת לעניינים של ממון. לא התעניינו של מי היה הספר ומה גדלו מעשיו של כותב ההגהות והמגיה, די היה להם כי זכו באותו ספר ויוכלו ללמוד בו ברוב עונג, והקרן קיימת להם לעולם הבא.

"פעמים רבות שלאחר פטירתם של אותם אנשי-ספר-שיירי-פליטה, לא הבינו הבנים והיורשים את ערכם הסגולי (ואף הממוני...). של אותם ספרים ישנים. בהרבה מן המקרים, כבר ניתן היה להשיג את אותו ספר במהדורות משובחות יותר ובמצב טוב יותר, ולא היה מי שמצא ענין במהדורה הישנה שבורת-האותיות. ברוב רצון לעשות ניחא לנשמת הלומד, היו מנדכים את עזבונו לבתי כנסיות ולאוצרי ספרים. כך עשו את דרכם ספרים וגנזים חשובים ל'מקומות שאין מכירים אותם' וכך פרח שוק העתיקות והגנזים הנמצאים בהיסח הדעת...".

הנסיון המצטבר של חשיפות ותגליות לעשרות ומאות מלמד כי במקרים רבים, יש למומחה המורגל בפענוח כתבי ידות והקבי בסדרם, יכולת לגלות ולמצוא דברים רחוקים, כמו את שם הכותב או המחבר, ועוד פרטים משמעותיים נוספים, שאפילו היורשים והמחזיקים לא מעלים על דעתם. "כך היה לאותו גבאי שהפקיר אוצר

תמונה מספר 3: צילום מחתימת יד קודשו של הרה"ק רבי דוד מקוצק זי"ע שנמצא בדף-שער הרי"ף

כאשר אנו מנסים להתחקות אחר שורשיה של אותה חיזה לספרים ולכתבי

ידות, נאמר לנו כי החיזה והעסק בתחום משנות הילדות המוקדמות(!),

צירופה צאן, מכח האז הגה"ל גאצ"ד 'נוה אחיעזר' שליט"א, שהיה בזמנו

מזקר ספרותי מפורסם, שסקירותיו צעיתונות החרדית על ספרים שיאלו

לאור זכו לתשצחות מפי גדולי ישראל, ששיצחו את חוש הציקורת הנדיר

וידיעותיו האנליקלופדיות. בנוסף למספר כרכי כתבי יד שזכה להליל בתקופת

השואה והיו מונחים בציתו, וגירו את סקרנות זנו הקטן שניסה כוחו צפענוחם

וקריאתם

"גילוי נוסף שהדהים את הנכדים היורשים, היה פענוח חתימת אבי-אבי-אבי-זקנו של רעק"א, מה שמוכיח שטופס הכתב היה אצל רע"א ואבות אבותיו לכל הפחות שבעה דורות(!) כל אותם דורות קידשוהו בלימודם ובתפילתם. מרע"א, הועבר הספר לידי חתנו החת"ס, וממנו עוד שבעה דורות (שהם ארבע עשר דורות!). אלא שבמרוצת השנים נשתכחו הידיעות הנחוצות מהבעלים הנכדים-היורשים הנדהמים".

מטפחות ספרים

כאשר אנו מטים את השיחה אחור, אל שנים מקודם לכן, נהיה מרותקים לשמוע על מקור בלתי שגרתי, שבו נמצאו כתבים וגנוזות לאלפים: "בשנים קדמוניות, לאחר שעבר העולם משימוש במגילות גלולות לקריאה בספרים מכורכים, ועד לשנים המאוד מאוחרות, לא היו כריכיות מפוארות כבזמנינו. באותה תקופה, היתה הכריכה עשויה דף של עץ, שהיו עוטפים בגלילי קלף, בבדים או בניירות. אותה כריכה קדומה, היתה חזקה ונשמרת, דא עקא שהחומרים — בעיקר הקלף — היו נדירים ויקרים, והכורכים היו נושאים בעלויות". — הדברים ממוחשים בעזרת הטור העתיק המונח על השולחן. כמה הקשות-אצבע על הכריכה ישמיעו קול וילמדונו כי הכריכה העתיקה עשוית עץ היא. בשוליים נבחין בשיירי קלף או ניירות עתיקים שעטפו את העץ ופיארו את הכריכה.

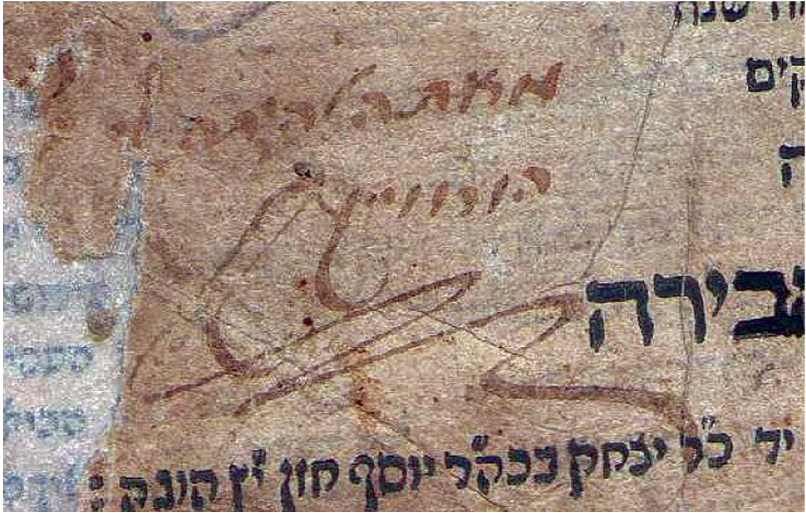
"בשל העלויות היקרות, היו הכורכים משתמשים בגווילי-קלף משומשים, בשיירי אגרות שלומים או בבלאי ספרים מושלכים. נפוץ היה שכריכת ספרי קודש היתה מכילה כמה מכתבי הלכה ולעיתים רבות אף דפי ספרי קדושים נדירים. על פי רוב היה הדבר נעשה בשגגה של כורך מדלת עם הארץ שלא הבין במעלת החומר שעביד לכריכה, אפשר שאף היו כורכים שעשו זאת בזדון בשל בצע כסף, אך היו במשך הדורות כאלו שעשו זאת בכוונה

מגליון הש"ס של הג"ר עקיבא אייגר וכך היה לעוד גבאים רבים אחרים". כשנבקש דוגמא נוספת, נזכה בצילום דף שער של ספר 'רב אלפס' (רי"ף) שנמצא בבית מדרש תל אביבי. גם שם לא ידעו הגבאים, כי החתימה המתנוססת מספרת כי הספר היה שייך להרה"ק רבי דוד מקוצק זי"ע, אותו קנה עוד בחיי חיותו של אביו הרה"ק השרף מקוצק זי"ע". (ראה צילום מספר 3).

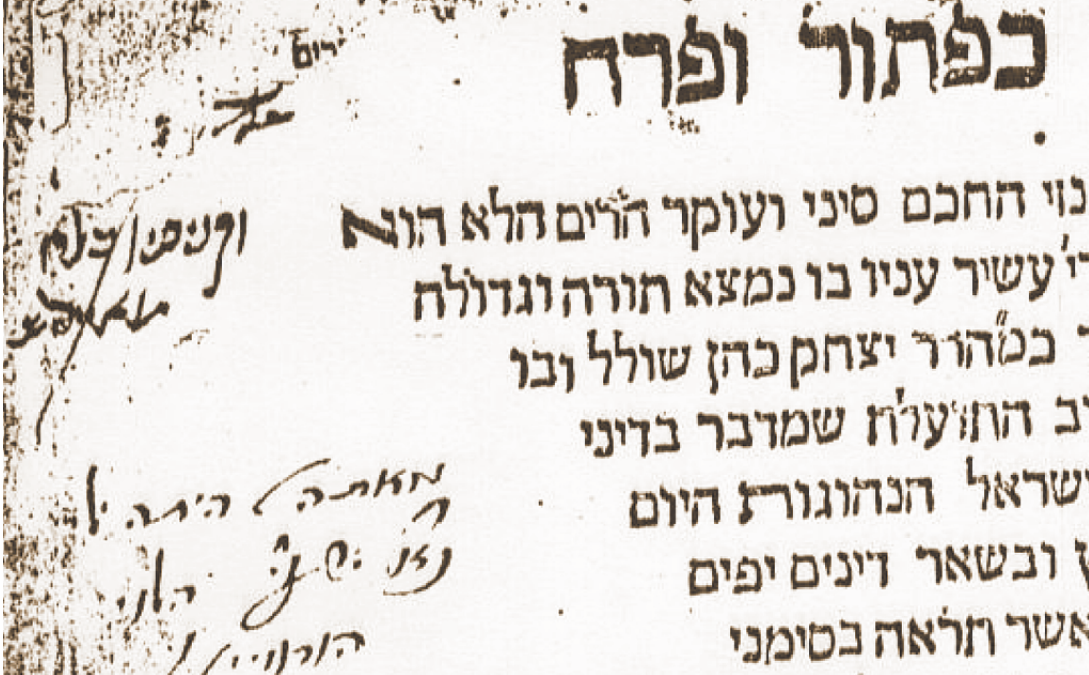
כך גם ארע לכרך תשובות מהרי"ט ח"ג, שנקנה מעזבון אחד מרבני תל אביב המפורסמים, שלא העלה כלל על דעתו שמאות ההגהות הגדולות בכתיבה מזרחית-תורכית — שכיום כמעט ואין מי שבקי בקריאתה — המעטרות את גליונותיו, הינם נכס תורני חשוב ביותר. הקונה שהיה סקרן לדעת מה הם השרבוטים הבלתי-קריאים המקשטים את הספר, הביאו אל הגרי"י שגילה להפתעתו, כי אלו הגהות בכתב יד קדשו של הגאון הנודע רבי אפרים נבון זצ"ל בעל 'מחנה אפרים', שהגהותיו על החלק הראשון של שו"ת מהרי"ט צורפו לספרו 'מחנה אפרים'. (כבר אז אבד כרך זה ולא יכלו להדפיס את המשך ההגהות לחלקים הבאים).

ולא גבאים לבד אמרו: "מעשים שבכל יום, שיורש או מי שיש בידו גנוזות ועתיקות, עומד משהתא כאשר הוא נוכח לדעת, מה גדלה מעלת החפץ משהישג ידו, והוא לא חלי ולא מרגיש עד שמכרו או עד שמסרו לבדיקת מומחה.

"לעיתים, מדובר באוצרות של ממש שבעליהם לא ידעו להכיר בהם. כך ארע כאשר הזדמן לידי לבדיקה טופס של 'ספר הכוונות' לרבינו האר"י ז"ל שהיה בידי נכדי הגה"ק בעל ה'חתם סופר' זי"ע מירושת אבות. נפעמו הנכדים לשמוע כי בחקירה התגלה, כי ההגהות והתיקונים שנרשמו על הספר, הם מכתב יד קדשו של זקנים הג"ר עקיבא אייגר, חותן החת"ס. יש בדבר חידוש נדיר, משום שהדבר מעיד על ידיעתו והכרתו גם בענייני קבלה, תחום שבו כמעט ולא נודע עסקו בו. בכמה מקומות אף תיקן הגרע"א בכת"י שמות וייחודים שיש לכוון בבקשות שונות.

תמונה מספר 2):
ההשוואה המדויקת:
חתומת השל"ה השווה
בדיוק מופלא לחתימת
השל"ה שעל שער הספר
'כפתור ופרח'!

זיוף מתוחכם, מעשה נוכלות נדיר, שלא היה מבייש ספר־ריגול מתחנני. קבוצת חוקרים שהחלה לבצע מחקר בספר, השוותה את העותק הנמצא עם העותק שהיה ידוע עד אז, הצליחה להוכיח את הזיוף.

לאחר מעשה הסתבר כי הזייפן למד היטב את תכונותיה של ההגדה, ונוכח לדעת כי באם ירצה ליצור זיוף אמין, יאלץ תחילה למצוא דפים עם סימני־מים זהים לדפי ההגדה. לצורך כך מצא הזייפן רעיון נועז שבאמצעותו השיג דפים ששימשו בדפוס הקדום. הדפים נמצאו לו בעותק נדיר מן הספר 'ארבעה טורים' שנדפס גם הוא באלחג'ארה, והשתמר בבית־הספרים־הלאומי בירוש־לים. באותו כרך הכולל את כל ארבעת הטורים, הניחו המדפיסים דף חלק, להבדיל בין טור אורח החיים לטור יורה דעה ולשאר החלקים. בדרך נלוזה, הצליח להשיג קירבה על אותו כרך, הוא גזר את הדפים הריקים, ושתל תחתיהם דפים עתיקים שנטל ממקום אחר. עתה, לאחר שהיו בידו דפים מדפוס אלחג'ארה, הדפיס עליהם בדפוס־חותם (גלופה) את אותיות ההגדה, והנה בידו עותק מושלם.

"כאשר כילה את מלאכת הזיוף, המשיך בדרכו הערמומית. שיגר את הספר לרוכל־משומשים בספרד, ואף שיגר את אחד מירידיו שהתחזה לתייר שיקנה את הספר במעמד תיירים רבים, כך בשרשרת פעולות־תרמית עלה בידו לנפח את חשבון הבנק שלו בסכום דולרים משמעותי".

מעשה הזיוף המדהים, עדיין טורד את מנוחתנו, מבקשים אנו לדעת כיצד בכל זאת הצליחו להוכיח את זיופה של ההגדה, שעל פניו נראה כמושלם וחלק ללא שריטה. בחיוף מנצח שולף הגריי־הגדה מן הארון הנקי לפסח, ומתחיל לחפש בה. ההגדה הפתוחה הינה ציילום של אותה הגדה קדומה. "רק לפני כמאה שנה, אישרה הנהלת הספריה לצלם את אותה הגדה במהדורה מצומצמת המיועדת לאספנים". לאחר דפדוף קצר, הוא מצביע על נקודת־ידיו זעירה בין השורות ומכריז: "הנה, זהו זה!" למבטינו התמה מתוסף ההסבר המיוחד: "הנקודה הזו אשר אתה רואה, היא זו שחשפה את הזיוף המושלם. משום שבהגדה המקורית, הנקודה הזו הינה חור שנוצר ככל הנראה על ידי תולעת, ואילו בצילום הופך החור לכתם דיו־שחור. כאשר הושוו הגדת המקור והזיוף, נוכחו הכל לראות כי בדיוק באותו מקום שמצוי החור

הציג בפני קופת צדקה עתיקה ומיוחסת עשויה נחושת. על ייחוסה של הקופה העיד המוכר, זקן קשיש שקנה אותה מאיש אשר זקינו היה מסוכב עמה מדי יום בבית המדרש בפרשבורג, בשעה שהיו הציבור אומרים 'ויברך דוד'. אל אותה קופה — כך נטען — היה המרא דאתרא רבינו החת"ס זצ"ל מטיל מעות צדקה מדי יום. על הקופה אף היה רשום בחריטה: 'נדבה לבית המדרש של הרב החתם סופר, פה פרעשבורג תקצ"א'. למראה הקופה, הודעתי לסוחר נחרצות: מזויפת היא! כאשר ביקש לשמוע זאת מנין לי, השיבותי כי אף שאיני מתעסק בכלים וחפצים עתיקים יודע אני בבירור כי בשנת תקצ"א עדיין לא כונה רבינו משה סופר בתואר ה'חתם סופר'. שכן תואר זה נקרא עליו רק החל משנת תר"ג שבה נדפסו לראשונה בשם זה מחידושי תורתו, ועל שמם כונה ה'חתם סופר'..."

כתבי-עמל

לאחר שעל שולחן עבודתו התגלו כמה וכמה זיופים, נדהם הגריי־י לגלות שהזייפנים לא נרתעים. את אותם כתבים, מנסים סוחרי עתיקות למכור ולשווק ללקוחות תמימים שאינם יודעים להעריך נכונה את "יצירותיהם" שאינם אלא זיוף מוחלט, עלתה התחושה כי מן הדין לצאת ולהתריע על כך בשער בת רבים. את הממצאים העלה בפני מורו ורבו הגה"צ רבי משה הלברשטאם זצ"ל שפסק כי מחובתו לתת פרסום לתופעה, למען ישמעו הרבים ויפיקו לקח ואף הזייפנים יראו ויירתעו.

לאור ההכרעה, כתב הגריי־י מאמר סוער וחרוף שבו חשף כמה וכמה כתבים מזויפים שעלו ובאו על שולחנו, ואף לאחר שהוכרו כמזויפים עדיין מוצעים הם למכירה. המאמר הרצוף חריפות ובקיאות הוכתר בכותרת מזהירה: "כתבי קודש או כתבי עמל?" בכותרת המשנה הובא הפסוק בישעיהו (י א) "הוי החקקים חקקי און ומכתבים עמל פתבו, להטות מדין בלים ולגזל וגו'". על הפסוק צורף לשון ביאורו של רש"י: "חקקי און — שטרי און, שטרות מזוייפין. להטות, על ידי שטרות שקר את הדלים מדין זכות הראוי להם". ולאחריהם מצוטט פסק דינו של החתם סופר (חת"ס כתובות כ.) שכתב: "ומשנתקלקלו הדורות ונחשדו אזיוף ... דכתיב 'הוי החוקקים וגו' מן אז לא הוכשר שטר בלתי קיום והנפק".

בפתיחת המאמר, מגולל הרב בלשון לימודים חדה ונוקבת את הסיבה שהביאתו לכתוב את מאמרו. תחילה הוא סוקר את אומנות הזיוף בסקירה מרתקת וקצרה (הדברים הועתקו בעריכה לשונית קלה): "מלאכת זיוף מסמכים וכתבים, עתיקה היא, ככל הנראה החלה מיד כשהחלו בני האדם לכתוב מסמכים. הרקע לזיופים הראשונים היה כספי: זיופי שטרות־חוב ומסמכי־מכר וכדומה לשם צבירת עושר שלא במשפט. לאחר מכן הגיעו זיופי ספרים מסיבות דת והשקפה, כמ"ש רבי אליעזר ברבי יוסי לכותים (סוטה לג:): 'זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום וכו'". זיופים רבים של כתבי קודש נעשו במרוצת הדורות, המפורסמים שבהם, התשובות שזויפו על ידי משכילי ברלין על שם הרא"ש בשם 'בשמים ראש', שכיום — משזכינו לחיבורים רבים מתקופת הרא"ש ונעשינו בקיאים בסגנונו וסגנון לימוד בני דורו — מגוחך לייחס 'צירה' זו לרא"ש או לאחד מחבריו ואכמ"ל בהוכחות. וה'צירה' ה'מוצלחת' 'ירושלמי־קדשים' שנזדייפה על ידי חכם תמהוני שחפץ לקנות לעצמו שם וממון באמצעותה. גם זיופו הוכח סמוך להופעת ה'צירה' ובמשך השנים זכינו גם להודאת בעל דין של תלמידו מסייעו, ואכמ"ל. — עשרות זיופים כעין אלו ניטעו כקוצים ממאירים בכרם הספרות התורנית, כל אחד מסיבותיו, וחכמי ישראל שבכל דור ודור עמלו לעקרם ולנכשם, ולשמור על טהרת ענבי הכרם ולמנוע גידולי כלאים בו.

לפני כמה מאות שנים, נמצא בתוך כריכת ספר עתיק, עותק צודד של כל דפי

ההגדה (כבר עסקנו לעיל צוהל הגניזה בכריכות). העותק היחיד מפאך את

אחד האוספים החשובים ביותר באחת הספריות הנחשבות בעולם. כאשר

ייחוסה של ההגדה נחשז בכל מדידה: ההגדה הראשונה בעולם לאחר הדפוס;

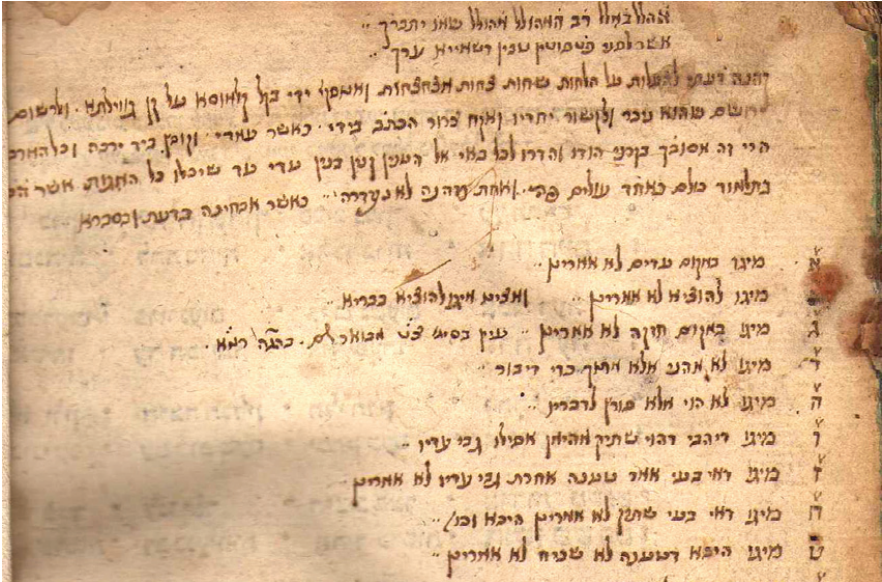
מספרי הקודש העתיקים, ומהספרים שהודפסו בדפוס קדום המכונה 'דפוס־

ערש' [צלועזית ובעגה המקלועית: אינקונאבלות], כדאי לזיין כי כנראה נדפס

בתקופה שזה המלאכת הדפוס היתה בערש־ילדות, למן המלאכת הדפוס ועד

לשנת ה'רס, סוף המאה למניינם

”הסותרים מכנים זאת בשם ‘מבחן־אילקוביץ’... אותו מבחן משמש כאמת מידה לדעת עד היכן נפוץ שמו של אותו גדול כותב החיבור, ועד כמה יהיו קופלים לקנות את כתביו. ניתן לקבוע זאת בצדיקה פשוטה: הכנס נח לצית הכנסת ‘אילקוביץ’, בשעה של מנחה. עוזר שם כמה עוזרים ושצים ושאל להם, האם שמעו את שמעו של גדול פלוני. ככל שיתקבלו יותר תשובות חיוביות יגדל מחיר כתביו... פשוט וקל. כאשר ישאל יהודי מכל עדה או חוג, אם ידוע לו מי היה הצעל שם טוב, או מי הוא הגאון מוילנא והחפץ חיים, סביר להניח שתשובתו החיובית תהיה מהירה יותר, מאשר אם נשאל לו אם הכיר את בנו של אחד מאדמו”רי שושלת עתיקה או את אחד מגאוני ‘ועד־ארבע־ארצות’. על פי רוב הידיעה יקבע מחיר הממוני לכתביו ולאמריו, אף שרק יושב בשמים יידע להעריך ולמוד ‘מה גדלו’ המעשים ועושיהם

כתב ידו של רבי אברהם חיות על השולחן ערוך, שבראשו האקסטריקון 'אברהם', אחיו של רבי מאניש חיות

העדה החרדית בירושלים עיה"ק ת"ו ובעמח"ס שו"ת 'דברי משה', כדת מה לעשות, והשיב לי: שמצוה לפרסם הדבר, למען יוקעו ויבוערו עושי רשע. ביקשתי ממנו תשובה בכתב ידו, והבטיחני להתפנות לכתיבת תשובה זו לאחר הפסח. אלא שלדאבון לב, נתבקש לפתע ליישיבה של מעלה, ולא זכיתי. — יהיו אפוא דברי אלו לעילוי נשמתו הטהורה, אשר בענוותנותו הלבין לי שיניים בכל עת, וביקשני להתמיד בפרסום מאמרי, תנצב"ה".

בטרם נעמוד על בירורם של כמה מהזיופים שנחשפו במאמר, ביקשנו להבין את הפיסקה הראשונה שכתב: הזייפנים לקחו כרך כתב יד של **גאון שאינו מפורסם כל כך** וממילא שווי כתבי ידו אינו גבוה. מחקו את שמו מהספר וציפרו לו חתימה מזויפת של אחד מגדולי הדור ההוא ששלתורתו יש **קופצים**, ביקשנו להבין, מי ערב ליבו לקבוע מחיר לדבריהם של גדולי הדורות, מי הוא נותן מחמירים המעז להחליט איזו שמועה נאה היא. בסבר פנים מחויכות אנו לומדים: "הסותרים מכנים זאת בשם 'מבחן־איצקור ביץ'... אותו מבחן משמש כאמת מידה לדעת עד היכן נפוץ שמו של אותו גדול כותב החיבור, ועד כמה יהיו קופצים לקנות את כתביו. ניתן לקבוע זאת בבדיקה פשוטה: הכנס נא לבית הכנסת 'איצקוביץ', בשעה של מנחה. עצור שם כמה עוברים ושבים ושאל להם, האם שמעו את שמעו של גדול פלוני. ככל שיתקבלו יותר תשובות חיוביות יגדל מחיר כתביו... פשוט וקל. כאשר ישאל יהודי מכל עדה או חוג, אם ידוע לו מי היה הבעל שם טוב, או מי הוא הגאון מוילנא והחפץ חיים, סביר להניח שתשובתו החיובית תהיה מהירה יותר, מאשר אם נשאל לו אם הכיר את בנו של אחד מאדמו"רי שושלת עתיקה או את אחד מגאוני 'ועד־ארבע־ארצות'. על פי רוב הידיעה יקבע מחיר הממוני לכתביו ולאמריו, אף שרק יושב בשמים יידע להעריך ולמוד 'מה גדלו' המעשים ועושיהם. (למנוע טעות יודגש בכתב־שחוק: לא, אין צורך להרחיק דווקא לבית הכנסת 'איצקוביץ' שבבני ברק, ניתן לעשות את אותו מבחן־תיאורטי בכל מקום המכיל ריכוז יהודים ממגוון חוגים וזרמים...).

”לשם דוגמא: לפני זמן מה התייעץ עמי אחד מידידי בדבר רכישת תכריך כתבים שנחשפו והוכרו בכתב ידו של רבי צבי אשכנזי היחכם צבי זי"ע ששושלות ידיעה וחיצרות אדמו"רים מחלציו יצאו. אלא שלאור דליכה מוקדמת, ידעתי כי הייחוס בטעות יסודו, וכתבים אלו הינם של גאון אחר מאותה תקופה, הוא הגי"ר צבי הירש הורביץ מי שהוכר על שם חיבוריו 'גאון צבי'. לא אכנס לפרטי אותו מעשה, רק זאת אוכל לומר, כי אף ששני הגאונים

זכה דורנו לתחיה ופריחה בתחומים רבים. דבר ה' נעשה 'יקר' כפשוטו, עד שישנם יהודים יקרים שחננם השי"ת בממון ובדעה, אשר מוכנים לפזר דמים מרובים כדי לזכות שיהא ברשותם כתבי יד ומכתבים בכתב יד קדשם של גדולי וצדיקי הדורות הקודמים. ברוך הוא וברוך שמו שמסר עולמו לשומרים, שבימינו נתגלו שכיות חמדה בעצם כתב ידם של קדושי עליונים חכמי הדורות הקודמים, שהיו גנוזים בגנזי נסתרות כמעט לא שזפתן עין, ועתה זכינו ובא יומם להאיר לארץ ולדרים. סותרים רבים והגונים יראים ושלמים, מתווכים נאמנה בין בעלי כתבי היד המחזיקים בהם, אשר מסיבות שונות נאלצים למוכרם, לבין אנשים אשר חננם ה' בהון ועושר ובנוסף לזה בינה יתירה לדעת להעריך את חשיבות כתבי היד וסגולתם, הרוכשים את האוצרות ומביאים ברכה אל ביתם. חלקם אף משכילים לזכות בהם את הרבים ומביאים את אוצרות הקדמונים הנפלאים שבידיהם לדפוס, להאיר את העולם מתורתם של גדולי וצדיקי הדורות.

”אך על אף שרובא דרובא של כתבי היד הם אמיתיים וקדושים, הרי השטן אינו מניח אף את ההזדמנות הזו, ומפיל ברשתו יחידים רח"ל ומכשילים בגזל והונאה, הן הם אשר אינם חוששים לייחס העתקות מכתבי קדמונים כאילו הן **עצם כתב יד קודש**, או המחליפים בין שני 'יוסף בן שמעון' וכדומה. החמור מכל שלדאבון לב, יש גם אינשי דלא מעלי המנצלים את מיעוט המומחים והיודעים בענף המסחר והאספנות של כתבי היד, ומזייפים מסמכים וחתומות בתחבולות שונות, ומוכרים אותם בכסף רב. הדברים ידועים ליודעים, ואין בכך הפתעה או תגלית, במאמר זה אזכיר כמה מהם שנתגלגלו לידי בשנים האחרונות, תוך כדי עיסוקי ביהיו ופיענוח צפונות קדמונים, וידע הקהל להזהר.

”חשפתי לאחרונה תופעה חדשה(!?) שלא היתה ידועה לי, שהיא חידוש בחוצפתם ועזותם של זייפנים אלו, והיא שעוררתני לפרסום מאמרי זה: הזייפנים לקחו כרך כתב יד של גאון שאינו מפורסם כ"כ, וממילא שווי כתבי ידו אינו גבוה. מחקו את שמו מהספר וציפרו לו חתימה מזויפת של אחד מגדולי הדור ההוא, שלתורתו יש קופצים. [נזות ושפלות היא זו, לגזול ביודעין דברי תורה ממחברם, ולהעמידם על שם אחר מקדושי עליון, אשר לא עמל בהם ולא חידשם, למען בצוע בצע עקל]”.

לאחר הפתיחה הקצרה, מגלה הגריי"י כי דעת רבו הגרי"מ הלברשטאם היתה מסכימה לפירסום הדברים ואף כמעט שבא בהסכמה עליהם. סמוך לגילוי הדבר, שאלתי את מו"ר הגה"צ רבי משה הלברשטאם זצ"ל חבר הבידי"ץ

כמעט בני תקופה אחת הן, הרי ש'מבחן איצקוביץ' מבדיל בין הגאון לחכם אף ששמותם דומים...".

נשוב אל המאמר, ונדלה מתוכנו את הזיופים היותר ברורים ומזעזעים. לראשונה מסופר סיפורו של 'מכתב עתיק' של פניה משבעת־טובי־העיר לובלין אל פרנסי קהילת קראקא. באותו מכתב, מספרים הפרנסים, על ישיש אביון מושבי עירם לובלין שיש לו בן בקראקא שחננו השי"ת בנכסים ועושר, אך למרות כל תחנוני האב המסכן, מתעלם הבן מבשרו ומסרב לסייע לו בצדקה, אף לא במשלוח פרוטה. אשר על כן מבקשים פרנסי לובלין מפרנסי קראקא, לעשות כדת של תורה ולכפות את הבן לפרנס את אביו. את המכתב מעטרים חתימות הפרנסים, אלא שלמרברה הפליאה, לצידם מתנוססת גם חתימתו של הרה"ק 'החווה' מלובלין זי"ע.

כמי שנהירים לו תולדותיו של החווה מלובלין, עורר הדבר תמיהה רבת: "הדבר היה לי תמוה מאוד: רבות ידוע על פעליו הקדושים ועל צדקתו של החווה מלובלין. אך על עובדת היותו מן פרנסי העיר עד שיחתום עמהם ויעסוק עמהם בצרכי אנשי העיר, לא שמענו עד כה. להיפך, מקובל שרב העיר והפרנסים לא היו מאוהדיו של ה'חווה' ועדת חסידיו, ואף מקום קבורה מכובד סרבו גבאי החברה קדישא לתת לו, עד שתלמידו הרה"ק מראפשיץ הצליח בתחבולה לקבורו ליד הרה"ק רבי שכנא זצ"ל באמצע הלילה, והדברים מפורסמים".

את מסקנתו כתב הגריי"י במאמרו: "מעיון בצורת כתיבת החתימות במכתב נראה, שחתימות הפרנסים הינם בתחילת השורות זו תחת זו. ואילו חתימת החווה מתנוססת בסוף שורת התאריך. גם צבע החתימה וצורתה שונים. — ברור כי גם כאן נעשה שימוש בתחבולה הידועה: נטלו מסמך ישן ומקורי שחתמו עליו רק פרנסי לובלין, והוסיפו עליו חתימה מזויפת של החווה, חיקוי מחתימתו הידועה ממסמכים אחרים. והרי מכתב יקר לתפארת. — סמך הזייפן העלוב שהקונה לא יטרח להתבונן ולהסתכל בקנקן המכתב, הבלתי מציאותי. ויסתפק בחתימה הקדושה שכאילו יש בו".

מעשה־זיוף נוסף הנוגע גם הוא לאחד מאבות החסידות הרה"ק המגיד הגדול ממעזריטש זי"ע. נעתיק את העובדות כפי שסופרו בלשונו הצחה: "הובא לפני ספר שלחן ערוך יורה דעה, דפוס אמשטרדם תע"א. מצב נפלא, ללא קמט ורוב, משל יצא היום ממכבש הדפוס, כריכת עץ ועור עתיקה. באמצע דף השער הראשון מתנוססת הקדשה בכתב נאה, בה כתוב כדברים הללו (העותק היה למראה עיני דקות ספורות בלבד, ולא היתה לי אפשרות לצלמו. אני מעלה מזכרוני את מהות הנכתב בערך): 'הנני מעיד בזה כי בא לפני ... בן ... מעיר ... דברתי עמו וראיתי שכל דיני הלכות שחישות ובידיקות שגורים בפיו, ומתנהג כשורה, ובכן אמרתי כל מן דין סמוכו לנא להיות סומך בשתי ידיים לזכות את הרבים לאכול מזבחו ... והיות כי על השוחט לשנן תדיר הלכות שחיטה וטריפות, הריני נותן לו במתנה שו"ע זה, למען ילמד בו בכל יום ויום... ועז' באתי על החתום ביום ... הק' **דוב בער במו"ה אברהם זל"ה"ה מי"מ** (=מגיד מישרים) דק"ק **מעזריטש גדול'**.

"צורת הכתב והחתימה זהה להפליא לצורת הכתב המיוחס למגיד ממעזריטש, שבכתב הסמיכה לשוחט, שניתנה ל'התורני המופלא מוהר"ר יום טוב במ"ו מנחם נחום', שצילמו לתפרסם במקומות מספר, (ראה למשל בספרו של י. אלפסי 'החסידות מדור לדור' (ירושלים תשנ"ה) עמ' 58. [ואיני בא כעת להביע עמדה, אם המכתב הנ"ל הינו כתב יד קדשו של הרה"ק המגיד, או שהוא העתיק ישן של כתב סמיכה מקורין].

"תמוה ומעורר חשד, שעותק חשוב כזה, שאמור היה לשמש ללימוד יום־יומי של השוחט, שרד במצב נפלא כזה, שמעורר תחושה שמונח היה בספריה נכרית או במוזיאון משומר, ולא שזפתו עין במשך כ־300 השנה שחלפו מאז הודפס.

"בחינה מדוקדקת של נוסח ההקדשה, תגלה כי היא מורכבת בדיוק מאותם משפטים שבכתב הסמיכה הנזכר,

אלא שסדרן שונה, ונוספו עליהם מילים בודדות בענין הענקת השו"ע והלימוד בו, שכמובן אינם בכתב הסמיכה. יתר על כן, כאשר נקרב את הצילום לכתב ההקדשה, נגלה שגם צורת המשפטים זהה ממש, דומה כאילו נסרקו וצולמו קטע־קטע מכתב הסמיכה ושולבו בסדר שונה, תוך שתילת חומר נוסף.

"הוכחה מוחצת לזיוף, היא העובדה שבדף המגן שעליו נכתבה ההקדשה מצויים שלושה נקבי עש קטנים. ואילו הכריכה שמצידו האחד של הדף ושער הספר שמצידו השני, חלקים כראי, לא קרבה אליהם תולעת. אם אין מדובר בזיוף, הרי זו ממש תופעת־טבע מופלאה: כיצד הצליחה תולעת לחדור לדף הקדוש, מבלי לנקוב כלל את הדפים הצמודים אליו. מאידך, בכריכה האחורית, מצויים כן שלשה נקבי־עש שחודרים לגוף הספר ונמשכים לאורכם של כמה עשרות דפים, והם תואמים להפליא לחורים שבדף ההקדשה.

"יצא המרצע מן השק: הזייפן נטל מספריה ספר שלא הגה בו אדם ולא נהנתה ממנו בריה מעולם, ומאחר ועל דף המגן הקדמי היו כנראה רישומי בעלים, תלשוהו, ונטלו את הדף האחורי החלק, והעתיקו עליו במעשה אמן 'הקדשה' על פי כתב הסמיכה, ושתלו אותו בתחילת הספר כראוי להקדשת המגיד הקדוש".

העתק למקור

עם שקראנו את המאמר כבר אשתקד במועד פרסומו בקובץ־התורני עץ חיים' (היו"ל ע"י חסידי באבוב), אינה דומה הקריאה היבשה לראיה החיה ושמיעת הדברים היוצאים בסערה מפיו ולא מפי כתבו. אף ששנים רבות חלפו ממועד התרחשותם, עדיין צרובים הם בזכרון כאילו אתמול ארעו. מעלה יחירה בשמיעת הדברים מפיו של בעל השמועה גופו, שעל כל סיפור כתוב, יש בידו עוד רבים כהנה וכהנה.

מענין לענין נמשך הדיבור, ממעשים מורכבים של שתילת חתימות על דף אחר, עוברים אנו לשיחה על זיוף פשוט יותר. אותו זיוף משמש להפוך דף **העתקה** לדף מקור. הדבר נעשה בפשיטות, במחיקה גסה משמיטים כל איזכור המגלה כי אין כאן אלא העתקת תלמיד. תחילה יצוטט מעשה זיוף כתב ידו של **תלמיד הרה"ק** רבי דוד שלמה אייבשיץ זי"ע בעל ה'ערבי נחל' וה'לבושי שרד', שיוחסה במזיד לכתב ידו של הרב.

גם מעשה זה נזכר במאמרו של הגרי"י בזו הלשון: "הובא לפני כרך כתב־יד בכתביה נאה ומהודרת של הספר 'לבושי שרד' על טריפות, שכידוע חיברו הגאון הקדוש רבי דוד שלמה אייבשיץ זצ"ל בעל 'ערבי נחל'. בסופו של הכרך נמצא קולפון (=חתימת המעתיק, כתובה בד"כ שיר מחורז מלא שבח והודיה) בו רושם המחבר שזכה לסיים חיבורו בעיר צפת ביום פלוני, וחותם את שמו.

"כרך זה הובא אלי לפני שנים, ע"י מי שמצאו (ככל הנראה בעיר צפת). אז הוא היה במצב גרוע ומתולע, כפי שנראה ספר המוצא מגניזה. מוצאו לא היה 'מבין' גדול וביקש ממני לקבוע מהו הספר. בדקתי וראיתי שהקולפון בדף האחרון רושם באותו כתב הנאה שבו נרשם כל הכרך, בשיר־החתימה מודה המחבר להשי"ת על שזכה לסיים חיבורו אחר עלותו לארץ הקודש וחותם שמו. מיד לאחר חתימת המחבר נכתב קולפון־**המעתיק**, בערך בזו הלשון: 'זכיתי להעתיק ספר קדוש זה מכתב יד קדשו של המחבר, היום ... פה צפת... הק' פלוני בן פלוני'. הראיתי כיתוב זה למוצא והסברתי לו שמוכת משורות אלו שהכרך הינו **העתק ולא כתיב**...".

"לאחר כמה שנים הובא לידי בשנית כתב יד זה, שבינתיים עבר שיקום וחידוש. והנה בדף האחרון קרעו את כל דברי המעתיק, והשאירו רק את העתק קולפון המחבר זצ"ל, כדי לרמות וליצור רושם שמדובר בעצם כתב יד קדשו. מכיון שזכרתי את כתב היד בגלגולו הראשון. יכולתי להצביע על הקרע החסר בסוף הדף, ולחשוף את ההונאה. — איני יודע מה עלה בגורל הכתב כיום, ואת איזה אוסף הוא 'מעשיר'..."

כפיצוי על אותו כתב יד הדור, שהוכח כי הוא אינו של בעל ה'ערבי נחל', יוקרן על המסך, צילום אחר חד וברור מכתב יד קודשו של ה'ערבי נחל'. הצילום הברור, אינו מאפשר אדישות. צורת־הדף המסודר, שבו גוף החיבור נכתב בכתב־דפוס נאה, ושני הפירושים העוטרים אותו כתובים בכתב רש"י נהיר ויפה, יוצרים את הרושם כביכול סופר־סת"ם כתב את האותיות ומעמד מוכשר סידרם על הגליון. אלא שהחתימות מאשרות ללא ספק, כי את כל הכתבים כתב, סידר ועימד המחבר הרה"ק בעל ה'ערבי נחל' בעצמו(!).

ממצג הכתב, שב הגרי"י לספר מעשה נוסף, אף הוא כתב־העתקה שיועד ליצור רושם כביכול הוא־הוא המקור: "בין גנוי הקדש שנחשפו בשנים האחרונות, מצויים דפי חידושים בעצם כתב יד קדשו של הרה"ק רבי פנחס הורביץ בעל ה'הפלאה' זי"ע, ובהם קטעים מספריו הנדפסים וגם חידושים שונים כתובים **בעצם כתב יד קדשו המוכר ליודעים**. מסיבות שונות לא זכו הכתבים לעלות על מזבח הדפוס עד לאחרונה, כאשר בשנת תשנ"ד, נדפסו

שני כרכים מחידושי בעל ההפלאה. ואולם, עדיין נותרו חידושים בכתב־ידו שעוד לא נדפסו.

"לידי הגיעו דפים הכתובים בכתב **דומה** לכת"י של ההפלאה. בראש אחד מהכתבים שראיתי, נכתבה הכותרת: 'מה שחידשתי בע"ה בקיץ תקך"א שלמדתי בק' לעחוויץ בעצמי מסכת בבא קמא [ד]ף ק"ו ע"א ע"ש'. ומאחר שבעל ההפלאה כיהן תחילה כאב"ד ויטקוב, לעחוויץ, ורק בשנת תקל"ב עבר לפראנקפורט, יוחסו הדפים על ידי מוכרם כחידושים בעצם כתב יד קודשו.

"באמצעו של הדף הנזכר, מצוי חור גדול שניכר כי נעשה בידיים ולא מחמת פגעי הזמן. כאשר הפכתי את הדף לעברו השני, נוכחתי כי החור מצוי בדיוק לאחר המילים 'הדרן עלך פרק שני דבבא קמא' ולפני המילים 'פרק שלישי המניח'.

"ממיקומו של החור, הסקתי כי הקורע הוציא מכאן את החתימה שנכתבה בסיום פרק שני, לפני הפרק השלישי. כאשר מיקדתי את מבטי, גיליתי כי מתחת לחור נשארו סלסולים של חתימה המובלעים בכתב של השורה מתחת. הדבר הוביל למסקנה הברורה, שכותב החידושים חתם את שמו כאן, ולמישהו היתה סיבה להעלים את חתימתו. סביר להניח שאם היתה זו חתימת המחבר לא היו עוקרים ומעלימים אותה. הדבר חייב את המסקנה הבלתי נמנעת, כי חידושים אלו של חכם אחר הם, ויוחסו בשקר ובהערמה כאילו הם חידושיו של הרב בעל ההפלאה.

"במשך הזמן, עלה בידי בס"ד לאתר דפים נוספים מקונטרס זה שדפיו נמכרו בודדים — במטרה להרבות לקוחות ומזומנים — כאשר הם מיוחסים בודון לבעל

גם מציאות אלו באו ברגעים של היסח הדעת, והרבה עמל נדרש בכדי לפענחם. ברוב התרגשות, ניטל לידיים הספר החדש 'ערוגות הבושם' להג"ר מיכאל בכרך מי שהיה ראש בייד־נא־רבא בקהילת פראג. הגרי"י מדדףך למבוא שכתב ידידו (להבחל"ח) איש הספר המובהק הרב יוסף בוקסבוים ז"ל יו"ר מכון ירושלים. אנו מתבקשים לקרוא כמה מילים מן המבוא: "הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל', קרוב למאתיים שנה שלא נודע על כתה"י הרבים של הגאון המחבר והיו עלומים ונסתרים, אך בשנים האחרונות נתגלו ... **לְקִרְאָת סוּם הדפסת הספר, הגיעוני בדרך פלא צילומים של דפים נוספים הכתובים בעצם כתיב של המחבר** ובהם חלקים ניכרים משני סימנים נוספים, ואנו הצלחנו עוד לסדרם ולהדפיסם בספר. היתה לנו תחושה כי המחבר הגדול, מלווה את הוצאת ספרו לאור עולם, ושפתותיו המדובבות משלימות את החסר".

את אותה דרך־פלא שבה התגלו הכתבים, אנו שומעים לראשונה: "בא לפני סוחר ובידו חבילה בלויה של כתבים שמצא יהודי תייר בעיר פראג, והציגם בפני לפענוח. לאחר התבוננות והשוואה, התקבלה המסקנה כי תכריך מתוך הכתבים, הינו מכתיבת ידו של הגר"י בכרך, מחברת שנשמטה משום מה מן כתב החיבור כולו, ושנים ארוכות התגלגלה בבדידות. כחבר הנהלת המכון ידעתי כי כבר עומדים עתה לאחר סיום מלאכת הדפסת החיבור 'ערוגות הבושם', על אתר ביקשתי את היהודי להמתין, התקשרתי למכון ירושלים, והטלתי את הפצצה. ברוב התרגשות הורה הרב בוקסבוים, לעצור את ההדפסה ולערוך את החוברת האחרונה להדפסה בשלהי הכרך. כך הושבה האבדה

הנה, הדברים שחור ע"ג לבן...

לבעליה וזכה כלל ישראל להשלמת החיבור הנפלא".

מעשה־פלא יחרו ויקשר במעשה נוסף: "בעזבונו של אחד מגדולי המוסר שבדור הקודם, נמצא תכריך של כתבי יד מגדולי המוסר וראשי ישיבות ליטא. בין היתר, נמצאה מחברת עבה ובה קונטרס ארוך ועמוק העוסק בהתרת עגונות. דא עקא שאף לא אחד מהיורשים ידע למי ניתן לייחסה. במאמץ רב ובסיעתא דשמיא, גיליתי קצה־חוט כאשר בין אלפי השורות הצפופות הזדקרה לעיני שורה אחת: "**וראיתי לאמ"ן הגאון מהר"ח זלה"ה מוואלזין זינע"א**", אלא שגם בכך לא היה פתרון גורף, שהרי כמה וכמה נכדים חשובים חוטרים מגזע הר"ח מוואלזין. לאחר בדיקות מייגעות והשוואת צורת הכתב ומציאת מקבילות לחידושים בספרי הנכדים, יכולתי לקבוע ללא ספק כי מדובר בתשובה ענקית בכת"ק של רבן של ישראל היבית הלוי' מבריסק זצ"ל. [נתשובה לא חתומה, משום שכלל הנראה היתה מצורפת למכתב נלווה אל הגאון השואל]. את אותו קונטרס נפלא ועמוק, זכינו לברר ולפרסם לראשונה מתוך כתב היד בספר הזכרון 'עולת שלמה' ובקובץ 'צפונות'".

-

המעשיות המרתקות וההדגמות הממחישות, מסיחים את הדעת מן הזמן החולף. השולחן עמוס לעייפה בספרים פתוחים שהוצגו, ובאחרים סגורים ומונחים בערימה, ממתינים לסיפורם המיוחד שיש בו לפרנס ימים ולילות ושבועות ארוכים. דיינו אם נצליח לערוך ולו במקצת מרוב החומר ששמענו וראינו. יש בשמועות של אותן שעות כלבד לפרנס עוד כמה יריעות כהנה וכהנה.

באילוף רב ובחשש על זמנו היקר של מורה הוראה בזמן המבקש את תפקידו, שרבים צריכים לו, באה השיחה לסיימה הזמני. מצוידים ברוב מסמכים וצילומים, נצא מלווים בברכת הימים. בהדגשה צחה של לשון הנופל על לשון: "כתיבה וחתימה טובה בחותם האמת שאינו ניתן לזיוף..."